

HET KIEZERSGEDRAG IN 1986

Algemene conclusies en betekenis voor de electorale perspectieven van 'klein-links'

C. van der Eijk

De uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 is in een aantal opzichten opmerkelijk. Vergelijking met de resultaten van de eraan voorafgaande verkiezing van 1982 laat de volgende verschuivingen zien:

*. Het CDA wint niet minder dan 9 zetels. Op zich komen sinds 1977 dergelijke grote verschuivingen in zeteltal wel meer voor maar het opmerkelijke in dit geval is dat het om een partij gaat waarvan tot voor kort vrij algemeen werd aangenomen dat zij onder invloed van ontkerkelijking en ontzuiling eigenlijk alleen maar in omvang zou kunnen dalen. Gezien de electorale resultaten sinds 1963 van het CDA en haar christen-democratische voorgangers KVP, ARP en CHU leek tot voor kort een dergelijke verdere achteruitgang welhaast onvermijdelijk.

*. De VVD verliest 9 zetels, vrijwel de gehele in 1982 geboekte winst. Het verlies kwam niet onverwacht maar veranderde wel de positie van de VVD ten opzichte van het CDA van 'bijna gelijke' tot het veel kleinere broertje.

*. Volstrekt in tegenstelling tot wat de opiniepeilingen tot vlak voor de verkiezingen deden geloven is er geen sprake van dat het behoud van een parlementaire meerderheid voor de coalitie van CDA en VVD een 'dubbeltje op z'n kant' zou zijn.

*. De PvdA wint weliswaar 5 zetels en komt met 52 plaatsen in de Kamer op het een na beste resultaat dat zij ooit boekte. Toch geeft deze overwinning haar zichtbaar weinig vreugde. Deze winst is veel kleiner dan algemeen verwacht werd en de partij wordt niet de gedoodverfde grootste fractie, waardoor haar rol in de formatie al bij voorbaat geheel is uitgespeeld.

*. D66 beleeft opnieuw een wederopstanding, zij het dat deze niet geheel onverwacht kwam na de gestegen populariteit van deze partij sinds Van Mierlo in het voorjaar van 1985 weer (als lijsttrekker) voorman is geworden.

*. 'Klein-links' verliest niet minder dan 5 van haar 8 kamerzetels (als de EVP ook tot klein-links wordt gerekend zelfs 6 van haar 9 zetels). Deze achteruitgang kan niet, zoals bij de VVD het geval is, beschouwd worden als een terugval naar een 'normaler' niveau waar men eerder door een uitzonderlijk goede verkiezingsuitslag ver bovenuit was gekomen. Integendeel, het resterende aantal van 3 zetels is het laagste dat ooit werd bereikt sinds de Kamer 150 zetels telt (dat wil zeggen: sinds 1956). Het aantal van 16 zetels dat in 1972 werd behaald moge een incidentele uitschieter naar boven zijn geweest, in de laatste 25 jaar leek een omvang van 6-10 zetels 'normaal'.

*. Niet minder dan drie partijen verdwenen uit de Kamer: CPN, EVP en Centruumpartij. Bei de laatstgenoemde twee was dit niet geheel verrassend. Niet alleen waren zij beide door interne twisten geplaagd geweest en kon geen van beide op een grote parlementaire effectiviteit bogen, daar komt nog bij dat geen van beide deel uitmaakt van enigerlei in de Nederlandse politieke cultuur

of in het partijstelsel stevig gevestigde stroming of traditie. Voor de CPN ligt dit echter geheel anders. Zij was sinds 1918 onafgebroken in de Kamer vertegenwoordigd en behoort tot een politieke en ideologische traditie die een weliswaar klein, maar toch vast deel van het electoraat aan zich leek te binden.

In dit artikel zal ik een aantal factoren bespreken die tot deze verkiezingsuitslag hebben bijgedragen. Aangezien hierover elders reeds in extenso is gepubliceerd zal ik mij hier beperken tot een samenvatting van de voornaamste resultaten. Vervolgens zal ik nader ingaan op een tot nog toe vrij onderbelicht gebleven aspect van de uitslag en de daaraan ten grondslag liggende factoren: wat zijn sinds 1986 de electorale perspectieven van de 'klein-linkse' partijen.

Belangrijke factoren ter verklaring van de stembusuitslag

De verschuivingen die de verkiezingen van 1986 in de Tweede Kamer aanbrachten kunnen in belangrijke mate worden toegeschreven aan tevredenheid van grote groepen kiezers met het kabinetsbeleid, aan het zeer wijd verbreide vertrouwen in Lubbers als bekwaam en effectief minister-president en aan de algemeen-politieke opstelling van de verschillende partijen zoals die door de kiezers werd waargenomen.⁽¹⁾

Het beleid van het kabinet Lubbers I, met name het economisch beleid, werd ten tijde van de verkiezingen in brede kring gewaardeerd. Niet alleen door die groepen waarvan so-wie-so een redelijke mate van steun voor een CDA-VVD kabinet kan worden verwacht, de rechtse en gematigd-rechtse kiezers. Ook gematigd linkse kiezers beoordeelden de bijdrage van het kabinet aan het herstel van de economie positief, en zelfs de meer uitgesproken links-georiënteerden oordeelden er niet zonder meer negatief over. Het electorale voordeel hiervan was des te groter als men bedenkt dat het door de oppositie voorgestelde beleid in de ogen van de kiezers veel minder vertrouwen wekte. Slechts onder de linkse kiezers (maar niet bij de gematigd-linksen) werd de PvdA in dit opzicht iets meer geprefereerd dan het kabinet. Op de meeste andere beleidsterreinen varieerde de waardering voor het kabinetsbeleid met de mate waarin kiezers zich als meer of minder links, dan wel rechts beschouwden. Toch gold ook hier dat de waardering voor het kabinetsbeleid bij (gematigd) linkse kiezers in het algemeen groter was dan die voor de beleidsvoorstellen van de PvdA bij (gematigd) rechtse kiezers.

Naast een grote tevredenheid met het door het kabinet gevoerde beleid hadden de kiezers een groot vertrouwen in de lijsttrekker van het CDA, Lubbers. Ook bij eerdere verkiezingen voor de Tweede Kamer bestonden er verschillen in de mate van vertrouwen in de diverse voorlieden van de politieke partijen, maar niet eerder waren er zulke grote verschillen tussen de lijsttrekkers van CDA, PvdA en VVD. In de ogen van de kiezers stak Lubbers met kop en schouders uit boven Den Uyl, Nijpels en ook Van Mierlo. Mede hierdoor kwam de waardering voor het kabinetsbeleid electoraal veel meer ten goede aan het CDA

dan aan de VVD, ook omdat de duidelijke keuze van het CDA voor een voortzetting van de coalitie het de VVD onmogelijk maakte rechtse kiezers te winnen op basis van de angst dat het CDA wellicht toch met de PvdA zou gaan regeren.

Een andere factor die bij de verklaring van de verkiezingsuitslag kan worden gebruikt is de plaats die kiezers en partijen in algemene politieke en ideologische termen innemen. In de ogen van het electoraat is tussen 1982 en 1986 de PvdA duidelijk naar links opgeschoven, terwijl CDA, VVD en D66 in grote trekken niet van plaats zijn veranderd. Het belang hiervan is dat veel kiezers zichzelf ook in termen van links en rechts plaatsen en er naar streven te stemmen op een partij die zo dicht mogelijk bij hun eigen positie ligt (de zogenaamde kleinste afstandsregel). De kiezers zelf zijn vrij symmetrisch over dit continuüm verdeeld met een piek rond het midden. Reeds in 1982 was het zo dat CDA en VVD dicht bij het midden (en dus bij de grootste groepen kiezers) stonden dan de PvdA. In 1986 is dit door de genoemde verlinking van de PvdA nog versterkt. In termen van een schaal van 10 posities tussen links en rechts is de afstand van het CDA tot het midden 2.1, van de VVD 2.3 en van de PvdA niet minder dan 2.8. Hierdoor is de electorale aantrekkingskracht van CDA en VVD sterk, niet alleen voor (gematigd) rechtse kiezers maar ook in, en zelfs iets links van het midden. De PvdA is aantrekkelijk voor een kleinere groep kiezers (vrijwel uitsluitend links- en gematigd-links-georiënteerden). D66 staat in de ogen van het electoraat net iets links van het midden. In principe zou haar dat een zeer groot aantal stemmen kunnen opleveren; dat dit niet gebeurt heeft voor een deel te maken met onzekerheid bij sommigen over waar deze partij precies voor staat, ook in termen van nagestreefde regeringscoalities. Wel heeft het vertrouwen van gematigd linkse kiezers in Van Mierlo deze partij (opnieuw) van de electorale ondergang gered en haar zelfs zetelwinst opgeleverd.

De positie van de PvdA in links-rechts termen verklaart niet alleen waarom zij onder gematigd linkse kiezers zo'n sterke concurrentie van CDA en D66 had te verduren (zonder daar zelf een overeenkomstige aantrekkingskracht voor gematigd rechtse kiezers tegenover te kunnen stellen), maar ook waarom zij zo'n grote winst ten koste van de klein-linkse partijen kon boeken. In de periode 1982-1986 is niet alleen de PvdA naar links opgeschoven in de ogen van de kiezers, maar zijn de PSP en de CPN rechtser geworden. Het resultaat is dat de vroeger vrij grote 'afstand' tussen PvdA en PSP, respectievelijk CPN, aanmerkelijk verkleind is. De PPR bevindt zich al jaren op vrijwel dezelfde positie als de PvdA. Onder deze omstandigheden wordt het ook voor kiezers op de linker vleugel van het politieke spectrum, de thuisbasis voor de kleine, radicaal-linkse partijen, aantrekkelijk om op de PvdA te stemmen. Het verschil met de drie andere linkse partijen is vrij klein tot verwaarloosbaar geworden, een stem op de PvdA zet in termen van parlementaire macht en invloed op coalitievorming waarschijnlijk meer zoden aan de dijk dan één op klein-links, en tenslotte kan een zekere afkeer van de jarenlange interne troebelen in PSP en CPN een aantal kiezers van klein-links naar de PvdA hebben gedreven. Uiteraard kunnen de bovengenoemde factoren niet geheel los van elkaar worden

gezien. Naarmate bijvoorbeeld een kiezer zichzelf dichter bij de positie van het CDA ziet staan zal het zeker gemakkelijker worden om ook het kabinetsbeleid te waarderen. Daarnaast zal ook een groot vertrouwen in Lubbers aan dit laatste bijdragen. Toch geven deze verschillende factoren ook niet geheel en al hetzelfde aan, zoals blijkt uit de vrij grote waardering voor het kabinetsbeleid en het grote vertrouwen in de premier dat ook bij kiezers aanwezig is die verder van het CDA af staan.

Een laatste fenomeen dat van belang is bij een interpretatie van de uitslag van mei 1986 is de verbreding van de electorale basis van het CDA. Niet alleen is de positie van deze partij in het midden en net links daarvan zeer versterkt, zij heeft ook voor het eerst een aanmerkelijke steun van niet-godsdienstige kiezers weten te verwerven. Waarschijnlijk hebben alle drie hierboven genoemde factoren hieraan bijgedragen, evenals de geringe nadruk op de 'C' van het CDA in de verkiezingsstrijd. Voor een groot deel is deze steun afkomstig van seculaire kiezers die in termen van algemene politieke opstelling en tevredenheid met het gevoerde beleid toch al vrij dicht bij het CDA staan. Het is evenzeer de verdienste van het CDA en haar lijsttrekker als het falen van zowel de VVD als de PvdA dat deze kiezers het vroeger bestaande impliciete taboe hebben doorbroken om als niet-gelovige op een christelijke partij te stemmen.

Het perspectief voor de klein-linkse partijen

Elders is met name voor de grote partijen uitgebreid ingegaan op de betekenis van de verkiezingsuitslag in termen van de electorale perspectieven die deze voor de nabije toekomst heeft.(2) Aan de klein-linkse partijen is in dit opzicht veel minder aandacht besteed. Toch roept het resultaat van 21 mei 1986 een aantal vragen op over de positie en het (electorale) toekomstperspectief van deze partijen.(3) De rest van dit artikel is met name aan deze vragen gewijd. Achtereenvolgens komen de volgende zaken aan de orde:

* kan de in 1986 verkregen aanhang worden gezien als een soort 'rock-bottom', bestaande uit de stemmen van overtuigde, ideologisch gemotiveerde kiezers, of kan het nog veel slechter en kan ook op deze aanhang niet vast worden gerekend?

* geeft het stemmenverlies aan dat de steun voor radicaal-linkse politieke doelen in het electoraat minder is dan voorheen, of liggen hieraan ook andere oorzaken ten grondslag?

* hoe groot is eigenlijk de groep kiezers van wie de klein-linkse partijen hun steun mochten krijgen, en met welke andere partijen moeten zij om deze stemmen concurreren?

Hoe vast en overtuigd is de overgebleven aanhang?

In zekere zin had het voor de klein-linkse partijen nog veel erger kunnen aflopen dan al het geval was op 21 mei. Een deel van degenen die uiteindelijk

op CPN, PSP of PPR stemden hebben over die keus toch nog sterke twijfels gehad en hebben serieus overwogen op een andere partij te stemmen. Het geringe aantal stemmen dat deze partijen überhaupt vergaarden leidt ertoe dat in dwarsdoorsnede steekproeven van het electoraat, zoals het Nationaal Kiezersonderzoek 1986 (NKO86) ook slechts weinig respondenten worden aangetroffen die klein-links stemden.(4) In dit onderzoek waren er 49 respondenten die op CPN, PSP of PPR hadden gestemd. Hiervan zeiden er 5 dat zij serieus hebben overwogen niet te stemmen, en 21 dat zij ernstig hebben overwogen op een andere dan een klein-linkse partij te stemmen. Uiteraard kan op basis van dergelijke kleine aantallen geen heel preciese schatting worden gemaakt van het aandeel van CPN, PSP en PPR in het hele electoraat. Wel lijkt dit gegeven in strijd met het idee dat in 1986 een soort 'harde kern' van aanhang is overgebleven waar men onder alle omstandigheden op zou kunnen rekenen.

Ook op andere wijze blijkt dat de klein-linkse kiezers van 1986 niet onder alle omstandigheden deze partijen zullen steunen. Zo geven niet minder dan 31 van de 49 aan dat zij het zeer waarschijnlijk achten ooit wel eens op een andere partij dan één van de drie klein-linkse te stemmen.(5) Het zal niet verbazen dat door hen met name de PvdA als denkbaar alternatief wordt genoemd, maar ook verder naar rechts liggende partijen als D66, CDA en VVD worden door sommigen als reëel te overwegen alternatieven genoemd. Deze cijfers komen overeen met die van een ander onderzoek waarin bewust het aantal respondenten dat op kleine partijen heeft gestemd zwaar is oververtegenwoordigd.(6) In dit onderzoek bevinden zich niet minder dan 131 ondervraagden die op 21 mei op een van de klein-linkse partijen hebben gestemd. Hiervan zegt ook een aanzienlijk deel (19%) dat zij het waarschijnlijk achten in de toekomst wel eens op de PvdA, of zelfs op een partij rechts van de PvdA (9%) te stemmen.

De stemmers op CPN, PSP en PPR onderscheiden zich in het algemeen van andere kiezers duidelijk als zijnde linkser in inhoudelijk politieke opvattingen. Ook in dit opzicht echter blijkt de geringe overgebleven aanhang niet zonder meer als een homogeen bolwerk van radicaal-linkse ideeën en opvattingen te kunnen worden aangemerkt. Zo vindt bijvoorbeeld 11% van hen dat de vermindering van het financieringstekort voorrang moet krijgen boven de vermindering van de werkloosheid, 7% is het eens met voorstellen tot verlaging van werkloosheidsuitkeringen, 13% vindt niet dat Nederland, ongeacht wat andere landen doen, alle kernwapens van haar grondgebied moet verwijderen en 19% is het er mee oneens dat de kerncentrales in Dodewaard en Borssele moeten worden gesloten. Op deze, en een hele reeks soortgelijke concrete politieke strijdpunten blijkt steeds dat de grote meerderheid van de klein-linkse stemmers een standpunt inneemt dat overeenkomt met de opstelling van de partijen waarop zij stemmen; toch is er steeds een niet onaanzienlijke minderheid die hierover een sterk afwijkend standpunt inneemt en dus niet kan worden opgevat als een ideologisch vaste basis.

Samenvattend leiden de hierboven gepresenteerde gegevens tot de conclusie dat

'klein-links' niet in alle opzichten vast kan rekenen op de steun van de kleine groep kiezers waarvan zij in 1986 de stemmen verwierf. Voor een deel ziet deze groep namelijk ook wel wat in rechtserre partijen, en voor een (klein) deel is zij het wezenlijk oneens met de politieke opstelling van de klein-linkse partijen. Dit alles houdt in dat de radicaal-linkse partijen zich zelfs niet kunnen troosten met de gedachte dat het electorale dieptepunt voor hen in 1986 is bereikt en dat volgende verkiezingen noodzakelijk tot een beter resultaat zullen leiden. Zij zullen vrijwel elke stem die zij nu hebben verkregen ook in de toekomst op de concurrerende partijen moeten bevechten.

Hoeveel steun is er voor radicaal-linkse politiek en met wie concurreren de klein-linkse partijen?

Op basis van het voorgaande zou men de indruk kunnen krijgen dat de (electorale) perspectieven voor radicaal-linkse partijen vrij hopeloos zijn. Een dergelijke conclusie is echter niet gerechtvaardigd. Zowel in termen van ideologische en beleidsmatige opvattingen als in termen van potentiële steun zijn er zeker mogelijkheden voor stembusuitslagen waar radicaal-linkse partijen veel beter voor de dag komen dan in 1986.

Evenmin als dat voor CPN, PSP en PPR het geval is kan voor de andere partijen worden gesteld dat de stemmen die in 1986 werden verkregen een vaste electorale basis vormen. Waar in de vorige paragraaf werd gezegd dat het op 21 mei 1986 nog veel slechter voor klein-links had kunnen aflopen, moet hier als noodzakelijke tegenhanger worden opgemerkt dat het ook best beter had kunnen uitpakken. Hieronder zal worden aangegeven wat de omvang is van de groep kiezers wier stemmen met enige kans op succes door radicaal-linkse partijen kunnen worden verworven. Vervolgens zal ik de vraag nader aan de orde stellen welke factoren er toe bijdragen of een groter, danwel een kleiner deel van dit potentiële electoraat zijn stem ook echt aan betreffende partijen geeft.

De potentiële aanhang van partijen, in dit geval van de klein-linkse partijen, kan op verschillende manieren in kaart worden gebracht. Een eerste mogelijkheid is om, net als in de vorige paragraaf gebeurde, na te gaan hoeveel kiezers serieus hebben overwogen om in 1986 op deze partijen te stemmen, ook al hebben zij dat uiteindelijk niet gedaan. Zoals reeds eerder opgemerkt waren er in de steekproef van het NKO'86 49 stemmers voor de drie klein-linkse partijen, waarvan 21 ernstig hebben overwogen op een andere partij te stemmen. Hiertegenover staan ongeveer evenveel, 27, kiezers in andere partijen die erover dachten op CPN, PSP of PPR te stemmen. Voorzover op basis van dergelijke geringe aantallen te generaliseren valt kan dan ook gezegd worden dat de groep die aarzelde tussen een radicaal-linkse en een andere partij (meestal de PvdA) in ongeveer gelijke helften uiteenviel. Maar ook indien deze groep in zijn geheel aan klein-links zou zijn toegefallen zou het totale aandeel van deze drie partijen in de stemmen aanmerkelijk minder zijn geweest dan in 1982. De vraag blijft dus bestaan of er sprake is van een

kleiner worden van de groep die eventueel op een partij links van de PvdA wil stemmen, of dat er sprake is van een in omvang gelijkblijvende groep die daartoe bereid is, maar dit in 1986 door specifieke factoren niet heeft gedaan. Behalve op basis van de gegevens over de al dan niet aanwezige aarzeling van kiezers tussen twee partijen waarop zij hun stem kunnen uitbrengen, kan ook op ander wijze worden aangegeven of kiezers behoren tot de groep waarvan een partij haar stemmen moet verkrijgen. In de enquêtes van het Nationaal Kiezersonderzoek wordt ook voor elke partij de vraag gesteld hoe waarschijnlijk men het acht dat men 'ooit' op die partij zal stemmen.(7) Deze vraag is er op gericht vast te stellen in welke mate partijen voor een kiezer in aanmerking komen om op een gegeven moment te worden betrokken in de afweging waarop te stemmen. Het overgrote deel van de kiezers in Nederland geeft met hun antwoorden op deze vraag aan dat, - in het algemeen-verschillende partijen voor hen tot de reële mogelijkheden behoren. Bij een specifieke verkiezing zal dan natuurlijk een aantal van deze partijen in de afweging van dat moment afvallen (zonder dat men ze voor de toekomst als mogelijkheid laat vallen). Het ziet er naar uit dat er in 1986 voor klein-links als geheel eerder sprake is van een 'op dat moment' niet in aanmerking komen en minder van een 'überhaupt niet meer in aanmerking komen'. Kiezers moeten op bovengenoemde 'stemkansvraag' een antwoord geven in termen van een getal dat kan lopen van 1 ('zal zeker nooit op deze partij stemmen') tot 10 ('zal zeker wel eens ...'). De verkregen antwoorden kunnen op verschillende manieren worden gecombineerd tot een soort totaalscore die aangeeft hoe groot het 'potentiële electoraat' van een partij is. Uit overwegingen van eenvoud zal ik hier uitgaan van een strikte tweedeling: degenen die in hun antwoord een 8 of hoger geven worden tot dit potentieel gerekend, alle overigen worden daar niet toe gerekend. Op deze wijze gedefinieerd blijkt uit de gegevens van het NKO dat het potentiële electoraat van de CPN op 6,9% van het totale electoraat kan worden geschat, voor de PSP is dit 8,3% en voor de PPR 10,0%. (Aangezien deze potentiële gedeeltelijk met elkaar overlappen is het totale potentieel voor klein-links aanmerkelijk minder groot dan de som van deze drie percentages, namelijk 15,5%). Hoewel deze cijfers de werkelijke uitslag van 1986 voor deze partijen niet beter maakt, geven zij wel aan dat er nog steeds een vrij grote groep is die bereid is eventueel op hen te stemmen. Er zijn zelfs aanwijzingen dat de omvang van deze groep ten opzichte van 1982 niet is gedaald.(8)

Waarom is van het potentieel van de CPN, PSP en PPR in 1986 maar zo'n klein gedeelte gerealiseerd? De voornaamste reden is de overlapping met de potentiële van andere partijen, met wie zij om de stemmen van deze groep kiezers moeten concurreren. Een kiezer die bijvoorbeeld zowel de PPR als de PvdA een 9 geeft moet zijn keuze toch tot één partij beperken. De voornaamste concurrent van klein-links voor de stemmen van het potentieel van klein-links is de PvdA. Vrijwel alle kiezers die het voor zichzelf waarschijnlijk achten dat zij ooit op CPN, PSP of PPR zullen stemmen vinden dat ook voor de PvdA. Met andere woorden: er zijn vrijwel geen kiezers die in hun afweging alleen klein-linkse partijen en geen andere (vooral de PvdA)

betrekken. In 1986 heeft een zeer groot aantal kiezers die zowel de drie kleinere partijen als de sociaal-democraten overwogen voor de PvdA gekozen. De positie van klein-links in deze onderlinge concurrentie was in 1986 uitermate zwak. Over de redenen hiervan kan op dit moment nog slechts een tentatief antwoord gegeven worden. Eén van de mogelijke oorzaken is de reeds eerder vermelde verandering in de positie die partijen in de ogen van de kiezers innemen. De PvdA wordt duidelijk linkser gezien dan in vorige jaren en de CPN en PSP rechtser.⁽⁹⁾ Hiermee komt de PvdA voor een aantal kiezers aan de linkerzijde dichterbij te liggen dan vroeger, en wellicht dichterbij of even dicht bij als klein-links. Daarmee vervalt voor sommigen het argument om op klein-links te stemmen omdat deze partijen hun eigen politieke opvattingen beter zouden representeren. Voor anderen kan van belang zijn dat door deze positieverschuivingen het verschil in afstand van henzelf tot enerzijds klein-links en anderzijds de PvdA zo klein is geworden dat andere aspecten ook een rol in de afweging gaan spelen, zoals mogelijke invloed op bijvoorbeeld coalitievorming, welke voor de PvdA groter is dan voor klein-links. Tenslotte lijkt de recente interne strijd in met name de CPN en de PSP te hebben bijgedragen aan het verzwakken van hun concurrentiepositie ten opzichte van de PvdA.

Geen van de factoren die de positie van klein-links ten opzichte van de sociaal-democratische 'grote broer' in 1986 verzwakten, is per se van blijvende aard. De als zeer links gepercipieerde positie van de PvdA hoeft niet blijvend te zijn, gegeven de toch ook sterke centristische tendenzen binnen deze partij. Als de klein-linkse partijen bovendien minder in het nieuws zouden komen vanwege hun interne ruzies en meer vanwege hun inhoudelijk-politieke stellingname kan voor veel kiezers weer wat duidelijker worden hoe, en in welke mate, zij zich onderscheiden van de PvdA waardoor ook de perceptie dat zij in hun algemene opstelling vrijwel niet van elkaar verschillen, zou kunnen veranderen. Eén en ander geeft echter wel de permanent lastige positie van de klein-linkse partijen aan: als zij niet voldoende duidelijk (kunnen) maken wat hen in termen van (door linkse kiezers als zinnig ervaren) beleidsvoorstellen en politieke opstelling onderscheidt van de PvdA zijn de kansen op een voor hen redelijke stembusuitslag gering.

Een laatste punt dat aandacht verdient in het kader van een bespreking van de electorale perspectieven van klein-links is de stembusuitslag van 1986 zelf. Door het grote zetelverlies, en voor wat betreft de CPN door het zelfs vertrek uit de Kamer, is de uitgangspositie bij volgende verkiezingen een andere dan in 1986, hetgeen op verschillende manieren de afwegingen van kiezers kan beïnvloeden. Een eerste probleem is dat voorzover het parlementair optreden van een partij bepalend is voor de aandacht die de media aan haar voorstellen en opstelling besteden, klein-links minder aandacht zal krijgen, waardoor voor sommige kiezers partijen als CPN, PSP en PPR wellicht enigszins uit het zicht raken en dus ook minder kans krijgen gekozen te worden. Daarnaast kan, zeker voor de CPN en de PSP in de afweging van kiezers een nieuw element een rol gaan spelen: het proberen te vermijden dat een stem 'verloren' gaat. De neiging van kiezers om zich in hun afweging voor een groot deel te laten

leiden door inhoudelijke factoren (zoals onder andere door de kortste-afstandsregel wordt aangegeven) maakt hen niet blind voor de mogelijkheid dat bepaalde partijen wellicht geen zetels zullen behalen. Het toch op een dergelijke partij stemmen is dan tot op zekere hoogte het 'weggooien' van een stem, iets wat kiezers in het algemeen weinig aantrekt. Waarschijnlijk draagt dit soort overwegingen bij aan het verschijnsel dat sinds de Tweede Wereldoorlog nimmer een partij die uit de Kamer was verdwenen daar weer in terugkeerde. Tenslotte is er het 'machts'-argument in de afweging tussen verschillende partijen. De overweging om op de partij te stemmen waarmee men het inhoudelijk het meeste eens is, kan soms doorkruist worden door de overweging dat de betreffende partij niet in staat is een effectieve invloed uit te oefenen op parlementaire machtsvorming, besluitvorming en de opstelling van andere partijen. Als dat zo is kan men heel bewust kiezen voor een partij waarmee men het wellicht iets minder eens is, maar waarvan men denkt dat die beter in staat is iets te bereiken. Dit argument heeft tot op zekere hoogte altijd al de afwegingen van kiezers aan de linkerzijde van het politieke spectrum bepaald, maar het zal zeker niet aan kracht hebben verloren door de achteruitgang van klein-links. Een mogelijke uitweg uit deze negatieve consequenties van de slechte uitslag van 1986 is een bundeling van klein-linkse partijen. Daarmee zouden argumenten als onmogelijkheid tot invloedsuitoefening en vrees voor het 'weggooien' van een stem in grote mate vervallen en zou wellicht een groter deel van het potentiële electoraat van de huidige klein-linkse partijen ertoe besluiten zijn stem aan een partij ter linkerzijde van de PvdA te geven. Hoe realistisch een dergelijk vooruitzicht is hangt uiteraard niet alleen af van het bereiken van enigerlei vorm van samenwerking, maar evenzeer van de wijze waarop deze tot stand kan worden gebracht.

Noten

1. Deze samenvatting van de belangrijkste conclusies van onderzoek naar de verkiezingen van 1986 is voornamelijk gebaseerd op: C. van der Eijk en Ph. van Praag jr.(red.), De strijd om de meerderheid. De verkiezingen van 1986, Amsterdam, CT Press, 1987, met name hoofdstukken 5 en 6; C. van der Eijk, G.A. Irwin en B. Niemöller, The Dutch Parliamentary Election of 1986, in: Electoral Studies, jrg.5, nr. 3, 1986:289-296; G.A. Irwin, J. van Holsteyn en C. van der Eijk (red.), De Nederlandse Kiezer 1986, Amsterdam, Swidoc, 1987; en een artikel van G.A. Irwin, B. Niemöller, J. van Holsteyn en C. van der Eijk in Acta Politica, jrg. 22, nr. 2 (in druk).

2. Zie: C. van der Eijk en Ph. van Praag jr. (red.), De strijd om de meerderheid. De verkiezingen van 1986, Amsterdam, CT Press, 1987, met name hoofdstuk 6.

3. De toekomstperspectieven van een partij worden uiteraard door meer factoren bepaald dan louter door die zaken die op dit ogenblik in de

percepties, opvattingen en afwegingen van kiezers aan de orde komen. Uitgaande van de veronderstelling dat alle overige relevante factoren gelijk of vrijwel gelijk blijven, kunnen de hier vermelde aspecten echter worden gezien als belangrijke indicatoren van deze perspectieven.

4. Het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) is een interuniversitair project ter verzameling van enquêtegegevens onder kiezers ten tijde van verkiezingen voor de Tweede Kamer. De gegevens ervan zijn voor geïnteresseerden verkrijgbaar via het Steinmetzarchief te Amsterdam. Een eerste overzicht van de informatie die uit dit onderzoek naar voren komt is gepubliceerd in: G.A. Irwin, J. van Holsteyn en C. van der Eijk (red.), De Nederlandse Kiezer 1986, Amsterdam, Swidoc, 1987.

5. Deze gegevens zijn gebaseerd op analyse van antwoorden op de later in dit artikel te bespreken 'stemkansvraag', waarbij als zeer waarschijnlijk is aangemerkt een antwoord van 8 of meer op een 10-puntsschaal die aangeeft hoe waarschijnlijk het is dat men ooit op de betreffende partij zal stemmen.

6. Deze gegevens zijn afkomstig uit een gestratificeerde steekproef onder het electoraat welke ook in het kader van het NKO is ondervraagd. Uit de aanhang van de verschillende partijen ongeveer een maand voor de verkiezingen is voor elke partij een even grote groep geselecteerd en telefonisch ondervraagd. De gegevens van deze steekproef komen in het voorjaar van 1987 via het Steinmetzarchief voor geïnteresseerden beschikbaar.

7. Voor een nadere bespreking van deze vraag, de theoretische achtergronden ervan en de wijze waarop de antwoorden kunnen worden geanalyseerd zie: C. van der Eijk en B. Niemöller, "Het potentiële electoraat van de Nederlandse politieke partijen" in: Beleid en Maatschappij, jrg. 11, nr.7/8, 1984: 192-204.

8. Zie de referentie in noot 7 alsmede de bijdrage van J.Tillie in de in noot 4 genoemde publicatie.

9. Voor de wijze waarop dergelijke percepties worden gemeten en gebruikt in onderzoek zie: C. van der Eijk en B. Niemöller, Electoral Change in the Netherlands, Amsterdam, CT Press, 1983, met name hoofdstukken 6 en 7. Men moet hierbij bedenken dat het gaat om de percepties die de kiezers van de partijen hebben, en niet om een vergelijking van partijstandpunten of -programma's vanuit een ideologisch perspectief.